

ЯНГИЛАНГАН КОНСТИТУЦИЯ – ИСЛОҲОТ ВА ИМКОНИЯТЛАР АСОСИ

Очилова Гўзал Араловна

Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти доценти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан кейин йиллардаги ислоҳотлар жараёнида фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг объектив зарурати, фалсафий, ҳуқуқий асослари ва маъсулияти, унинг моҳиятини ижтимоий-сиёсий тизим, трансформацион қонуниятлар призмасида илмий таҳлил қилинган. Унда муаллиф: давлат ва ижтимоий; давлат ва ижтимоий-иқтисодий; давлат ва маънавий; давлат ва ижтимоий-ҳуқуқий, шунингдек давлат ва жамият ҳаёти; давлат ва шахс каби умумфалсафий ва ҳуқуқий категорияларнинг ривожланган фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнларида нечоғлик катта аҳамиятга молик эканлиги мухтасар баён қилинган.

Калит сўзлар: Фуқаролик жамияти, ижтимоий ислоҳотлар, зарурият, ҳуқуқ, маъсулият, ижтимоий-сиёсий тизим, трансформация, давлат ҳокимияти, давлат институтлари, конституция, ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маданий, ижтимоий-ҳуқуқий, давлат ва жамият, давлат ва шахс.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проведен научный анализ объективной необходимости, философско – правовых основ и сути социально-политической системы, трансформационных закономерностей развития гражданского общества в процессе реформ, проводимых республикой Узбекистан в течение почти 30 лет после обретения независимости. В ней автор анализирует государственную и общественную; государственную и социально-экономическую; государственную и духовную; государственную и социально-правовую жизни и жизнь государства и общества. В статье изложено значение таких общеполитических и правовых категорий, как государство и личность, для построения развитого гражданского общества.

Ключевые слова: Гражданское общество, социальные реформы, необходимость, право, ответственность, общественно-политический строй, трансформация, государственная власть, институты государства, конституция, социально-политические, социально-экономические, духовно-

культурные, социально-правовые, государство и общество, государство и личность.

ABSTRACT

This article provides a scientific analysis of the objective necessity, philosophical and legal foundations and essence of the socio-political system, transformational patterns of civil society development in the process of reforms carried out by the Republic of Uzbekistan for almost 30 years after independence. In this article the author analyzes the state and public; state and socio-economic; state and spiritual; state and socio-legal lives and the life of the state and society. The article outlines the importance of such general philosophical and legal categories as the state and the individual for building a developed civil society.

Keywords: *Civil society, social reforms, necessity, law, responsibility, socio-political system, transformation, state power, state institutions, constitution, socio-political, socio-economic, spiritual and cultural, socio-legal, state and society, state and personality.*

КИРИШ

Маълумки, 2023 йил (1.05.) Ўзбекистоннинг янги тахрирдаги Конституцияси референдум орқали халқимизнинг эҳтиёжларидан келиб чиқиб қабул қилинди, унга кўра моддалар 128 тадан 155 тага, нормалар сони 275 тадан 434 тага ошди. Яъни, Асосий қонунимиз матни қарийб 65 фоизга ортди. Конституцияда Ўзбекистон – суверен, демократик, ҳуқуқий ва **Ижтимоий давлат** экани қатъий белгилаб қўйилди. Тарихимизда илк бора Ўзбекистон – ижтимоий давлат, деб белгиланди. Яъни, инсонга эътибор ҳамда ғамхўрлик – давлат ва жамиятнинг энг асосий сифатида мустахкамланиб бормоқда. Бу борадаги нормалар Конституцияда 3 баробар кўпайтирилди. 2023 йил “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили” деб, эълон қилинишининг замирида ҳам бугунги ва эртанги порлоқ ҳаётни кўзлаб қилинаётган саъй-ҳаракатлардан бири бўлиб, жамият олдида янада фаоллик, ташаббускорлик каби талабларни қўймоқда. Шу мақсадда 2021-2030 йилги ривожланишнинг янги ҳаракат стратегияси ва дастурий вазифалари белгиланиб, фуқаролик жамиятини шаклланиши ва ривожланиши жараёнларини янада тезлаштирмоқда. Фуқароларнинг қонуний ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза этиш, уларни қўллаб-қувватлаш ҳар қачонгидан ҳам ҳозирги кунда янада фаоллашганлиги кузатилмоқда. Шунингдек, ҳозирги пайтда ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари давлатнинг асосий эътиборида бўлиб, уларнинг таълим олиши, илмий, техникавий ва бадиий ижод эркинликларининг белгиланиши, умумий ўрта таълим узлуксизлигини таъминлаш, имконияти чекланган ёшларнинг инклюзив

таълим асосидаги ўқиши, жамиятнинг тўлақонли аъзоси сифатида иштирокини таъминлайди. Таълим олиш ҳуқуқи ва имконияти кенгайтирилди, энг қувонарлиси, ўқитувчилар ҳуқуқи конституциявий мақомга эга бўлди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ўзбекистон Конституциясида ёшларга оида 5 та энг муҳим янгиликлар киритилганлиги ҳам таъкидлаш ўринлидир. Жумладан, 1. Давлат ёшларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлайди.

2. Давлат ёшларнинг жамият ва давлат ҳаётида фаол иштирок этишини рағбатлантиради.

3. Давлат ёшларнинг интеллектуал, ижодий, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан шаклланиши ҳамда ривожланиши учун шарт-шароитлар яратади.

4. Давлат ёшларнинг таълим олишга, соғлиғини сақлашга, уй-жойга, ишга жойлашишга, бандлик ва дам олишга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратади.

5. Давлат ва жамият ёшларда миллий ва умуминсоний кадриятларга содиқликни, мамлакатидан ҳамда халқнинг бой маданий меросидан фахрланишни, ватанпарварлик ва Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат туйғуларини шакллантириш тўғрисида ғамхўрлик қилади.

Бу билан янги таҳрирдаги Конституция янада ўзининг афзаллик томонларини намоён этади ва ҳуқуқий қафолатлайди Инобатга олинаётган энг асосий мақсад ҳам аҳолини фаровонлигини таъминлаш, ҳуқуқ ва манфаатларини, эркинликларини руёбини амалда кучайтириш билан ҳамоҳангдир. Юқоридаги 4 бандда таъкидлаганимиздек, ёшларни иш билан таъминлаш, бандлик масаласини бугун ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Айниқса, ҳозирги таҳликали даврда, ишсизлар ва ортиқча ишчи кучларини, биринчи навбатда, техникум, лицей, коллеж ва олийгоҳларни тамомлаб, бўш юрган талабаларнинг ҳаёти ва тарбияси энг долзарб масалалардан бири сифатида барчанинг диққат эътиборида бўлмоғи лозим. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Аҳолини иш билан таъминлаш, биз учун нафақат иқтисодий, айти пайтда катта ижтимоий аҳамиятга эгадир. Ҳокимликлар, вазирлик ва идоралар, иш берувчи ташкилотлар билан бир қаторда банк мусасалари ҳам бу ишга янада фаол жалб этилиши керак”. [1] 4-б. Яъни, кўпгина янги иш ўринлари яратиш, уларга ўз қобилиятларини намоён қилишлари учун рақобат муҳитини вужудга келтириш ҳам ижтимоий-иқтисодий ривожланишга, ҳамда меҳнат унумдорлиги сифатини ошишига ва аҳолининг бандлигига ҳисса бўлади. Шу нуқтаи-назардан, “бугуннинг ўзида ҳар бир битирувчини аниқ бир

ташкilotга бириктиришни таъминлаш билан бирга, унинг бўлажак иш жойи, иш ҳақи ва ижтимоий шароитларини аниқ белгилаш зарур”. [2] 5-б.

Жамиятнинг ижтимоий ёки ижтимоий-сиёсий тизими ўзига хос ташкилий, институционал хусусиятларга ва бошқа тизимлар билан алоқаларга эга. Шунинг учун у кенг ижтимоий ҳаёт ва муносабатлар мажмуида мавжуддир. Жамиятдаги мафкура, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар, миллий ва умуминсоний қадриятлар, тарихий-маданий тажриба ижтимоий-сиёсий тизимга устқурма сифатида таъсир этади. Бироқ, жамиятнинг бу ижтимоий унсурлари тизими билан ижтимоий-сиёсий тизимлар ўртасида мудом фарқ сақланиб қолади. Демак, ижтимоий-сиёсий тизим устқурма таъсирида бўлса-да, айнан унинг ўзи эмас, балки ўзининг институционал, функционал, регулятив ва аксиологик жиҳатлари билан бошқа ижтимоий тизимлардан фарқ қилади. Ушбу фарқ ижтимоий-сиёсий тизимнинг ички тартиби, ташкилий жиҳати, ҳеч бўлмаганда, минимал даражадаги сиёсийлигида намоён бўлади.

Ижтимоий-сиёсий тизим аввало ташкilot ёки институционаллаштирилган бирликдир. Ушбу ташкilotга муайян бир тартибда ташкил этилганлик ва фаолият кўрсатиш, расмий-юридик ташкил қилинганига далил бўлувчи Низом ва бошқа таъсис ҳужжатларига, ўзига хос мақсад ва вазифаларига эга бўлиш, ижтимоий ҳаётда қабул қилинган маълум тамойилларга мувофиқ фаолият кўрсатиш, ички ва ташқи фаолиятни бошқариш органларининг тузилгани, мавжудлиги ҳосдир. Аммо ижтимоий-сиёсий тизимнинг барча қисмлари ҳам бир хил мавқе, ҳуқуқ ва функцияларга эга эмас. Ижтимоий-сиёсий тизимнинг қисмлари — тузилмавий бўғинлари сиёсий, ижтимоий ва кам даражада сиёсийлашган институтларга бўлинади. Сиёсий институтларга — давлат, сиёсий партиялар ва сиёсий ҳаракатлар; ижтимоий институтларга — касаба уюшмалари, ёшлар иттифоқи, тадбиркор хотин-қизлар ассоциацияси, жамғармалар, ижодий уюшмалар; кам сиёсийлашган ижтимоий-сиёсий институтларга — фуқароларнинг у ёки бу маданий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ихтиёрий уюшмалари, тўғараклари, бирлашмалари киради.

Социология асосларидан ижтимоий-сиёсий тизимга институционал ёндашувнинг хусусиятлари ҳақида қуйидагиларни биламиз. Институционал ёндашув жамият сиёсий тизимининг моҳияти ва мазмунини ифода этиб, унинг асосий фаолият йўналишига, ижтимоий мазмуни ва вазифаларига катта таъсир кўрсатади. Жамиятнинг умумий сиёсий тизимига асосий ҳал этувчи қуйи тизим сифатида кириб боради. Бу унинг жамият сиёсий ҳаётида юзага келадиган энг муҳим алоқалар негизини ташкил этгани билан боғлиқдир. У ана шундай алоқаларни йўлга қўйишнинг механизм ва меъёрларини белгилаб беради.

Айнан шунинг учун сиёсий тизим борасидаги сиёсий ғоялар, қарашлар, нуқтаи назар ва тасаввурлар, ўзининг хусусий тизимларини яратган ҳолда, институционал тизимга хизмат қилади.

Хуллас, ижтимоий-сиёсий тизимга институционал ёндашув, биринчидан, ушбу тизимнинг ички ташкилий ва функционал хусусиятларини тўлароқ очиб бериш, иккинчидан, унинг ташқи муҳит, жамият ва бошқа тизимлар билан барча турдаги алоқаларини кенг қамраб олиш имконини беради. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, ижтимоий-сиёсий тизим ўзининг ташқи ва ички хусусиятларига эга ижтимоий институтдир. Уни маълум маънода мақсадга йўналтирилган ижтимоий фаолият ва ижтимоий муносабатларни ташкил этиш механизми дейиш мумкин. Шу боис, ижтимоий институтда ўрнатилган ҳуққ-атвор, тартиб-қоида ва меъёрларни қўллаб-қувватлаш, индивидларнинг ҳатти-ҳаракатларини уларга мувофиқ бошқариш муҳим аҳамиятга эгадир.

Юқорида баён этилган ёндашув ва фикрлардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда давлат институтининг ижтимоий- сиёсий ислоҳотлардаги ўрни, аҳамияти, зарурияти ва унинг ҳуқуқи, маъсулияти масалаларини тадқиқ этамиз.

Америка социологи Т.Парсонснинг "Замонавий жамиятлар тизими" асарида таъкидланганидек, жамият ўз характери ва тузилишига кўра "ўз-ўзини юксак даражада таъминлай оладиган ижтимоий тизим"дир. Ўз-ўзини таъминлаш ён-атрофдаги табиий, иқтисодий, сиёсий тизимлар билан алоқаларни, интеграцияни инкор қилмайди. Аммо жамият ўзининг бутунлигини сақлаш учун зарур алоқаларни қўллаб-қувватлайди, зарарли алоқаларнинг олдини олиш ёки уларни ижтимоий манфаатлар томон буриш чора-тадбирларини кўради. Ушбу вазифани жамиятнинг махсус институтлари, энг аввало, давлат бажаради. Унинг фикрига кўра, давлат икки функцияни бажаради: Жамиятни глобал таҳдиддан ҳимоя қилади ва ижтимоий манфаатлар нуқтаи назаридан жамоа ҳатти-ҳаракатларини бошқаради [3: 264-287].

Биз кўраётган мавзуга давлатнинг иккинчи функцияси бевосита тааллуқлидир. Чунки, давлатнинг ислоҳотчилиги аслида жамият ҳаётини, ижтимоий-сиёсий институтлар (қуйи тизимлар) фаолиятини такомиллаштиришга қаратилгандир. Такомиллаштириш вазифаси эса, давлатнинг ички сиёсий ва ҳуқуқий механизмлари билан боғлиқ. Ислоҳотлар — тарихий зарурат, ҳуқуқ — ислоҳотларнинг самарадорлигини ошириш механизми, маъсулият эса, давлатнинг жамият олдидаги ўз бурчини идрок этиши, вазифаларини бажаришидир.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, жамиятни янгилашни, кенг маънодаги ислохотлар ўтказишни тарихий зарурат деб билди. Зарурат ижтимоий тараққиёт кун тартибига қўядиган муаммоларни тўғри идрок этиш ва ушбу заруратга одамларни ишонтириш каби икки йўналишни ўз ичига олади. Давлатнинг заруратни идрок этиши қанчалик муҳим бўлса, унга одамларни ишонтириш ҳам шунчалик муҳимдир. Зарурат идрок этилган тақдирдагина белгиланган мақсадларга эришишнинг энг маъқул йўл ва механизмларини топиш имкони бўлади, одамлар онг-тафаккурида ислохотлар муваффақиятига ишонч уйғонади.

Истиқлолнинг илк йилларида жамиятни эски тасаввурлардан, марксча-ленинча догмадан ва тоталитар бошқарув усулларида халос этиш зарурат эди. 90-йилларнинг ўрталарида авж олган инқирозлар, юқоридан (марказ) қабул қилинган дастурлар, қарорларнинг ҳақиқий ҳаётга мос келмагани сабабли бажарилмаслиги "социалистик цивилизация"нинг ўз умрини яшаб бўлганидан далолат берарди. Марказ билан миллий республикалар, сиёсий тизим билан иқтисодий ҳаёт, ғайриҳаётий "қайта куриш" билан мавжуд муайян манфаатлар каби зиддиятлар кучайди, "юқоридагиларнинг бошқара олмаслиги" ва "қуйидагиларнинг уларга итоат этишни истамаслиги" каби муаммолар янада кескинлашди, жамиятдаги барқарорликка хавф уйғотувчи қалтис муносабатлар етакчи ўринга чиқа бошлади.

Ушбу ҳолатдан чиқиш йўллари жамиятнинг келгуси ҳаётини белгилаб бериши зарур эди. Илмий адабиётларда бу "трансформация босқичи" номини олган. Унга кўра трансформация узвийлик касб этган инқирозлар кўламини аниқлаш ва моҳиятини баҳолаш, инқирозларни келтириб чиқарган сабабларни аниқлаш ва шу асосда ижтимоий диагностика қилиш, ижтимоий тараққиёт даражасига мос келмайдиган тизимларни, институтларни бартараф этиш, жамиятнинг янги ҳолатини белгилаб олиш ва ривожланиш йўллари ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Демак, 90-йилларнинг ўрталарида жамиятни янгилаш, унинг барча тизимларини трансформация қилиш ижтимоий-тарихий зарурат эди. Ушбу зарурат трансформация қонунларига мувофиқ:

— сиёсий тузум ва давлат тизимини ўзгартириш, демократик тамойилларни ҳаёт тарзига айлантириб, бошқарув усулларида сингдирадиган, яққаҳоқим мафкурадан воз кечиб, инсон ҳуқуқларини таъминлашни устувор деб билган ва шу тамойилга амал қиладиган давлат барпо этиш;

— ижтимоий-иқтисодий ҳаётни қайта куриш, яъни марказлаштирилган бошқарувдан ўз-ўзини иқтисодий бошқаришга ўтиш, бозор иқтисодиёти қонунларини жорий этиш, хусусий мулкни, кўп укладли иқтисодиётни

шакллантириш;

— либерал-демократик кадриятларни тан олган ҳолда боқимандаликдан, "давлат боқиши керак" деган тушунча ва кўникмалардан воз кечиш;

— жаҳон тажрибаси талабларига мос келадиган ички бозорни яратиш, ташқи иқтисодий сиёсатда трансмиллий алоқаларга ва халқаро иқтисодий интеграцияга интилиш;

— ижтимоий тараққиётга мос келувчи янги маънавий-маданий маслак ва матлабни, мақсад ва вазифаларни белгилаб олишни тақозо этди.

Ўзбекистонда сиёсий тузум ва давлат тизимини ўзгартиришга қаратилган ислохотларнинг зарурлигини Президент Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2020 йил 24 январь)да чуқур асослаб, ушбу заруратнинг сиёсий-фалсафий моҳиятини очиб берди: “Биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз. Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шунинг учун ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини ислох қилишни бошладик. Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак. Илм йўқ жойда қоқоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади”[4:10].

Ш. Мирзиёев ижтимоий-сиёсий ислохотларнинг асосий тамойилларини ўз ичига олган “Миллий тикланишдан-миллий юксалиш сари”номли асарида мамлакатни тараққий эттириш дастурини яратар экан, унда ҳар бир фуқаро, ҳар бир ватандошимизнинг бугунги ва келгусидаги манфаатлари ўз ифодасини топиши лозимлигини таъкидлади. Амалий натижа билан мустахкамланган, ўз меваси, ҳосилини бераётган ислохот одамларнинг қалбига, юрагига тез кириб боради. Ва бундай ислохотни, бундай шиддатли жараённи ҳеч ким, ҳеч қандай куч, тўхтата олмайди. Энг муҳими, ислохотларимиз самарасини юртимизда яшаётган ҳар бир инсон, ҳар бир оила бугун ўз ҳаётида ҳис этиши керак. Бунинг учун барча бўғиндаги раҳбарлар фоизлар, рақамлар, қоғознинг ортидан қувмасдан, ҳар бир фуқаро учун, унинг ҳаётий манфаатларини таъминлаш учун ишлаши шарт. Шунда нуруний кексаларимиз, мухтарам отахон ва онахонларимиз, хурматли аёлларимиз, азиз фарзандларимиз, жажжи набираларимиз, кўп миллатли бутун халқимиз биздан рози бўлади”[4:48].

Фуқаролик жамиятининг сиёсий-фалсафий ва ижтимоий-ҳуқуқий хусусиятлари қуйидагиларда акс этади:

- 1) жамият ҳаёти ва тараккиётининг хусусий мулкчилик, тадбиркорлик, ишбилармонлик фаолияти билан уйғунлиги;
- 2) барча мулк шакллари раванк топишининг давлат, қонун томонидан кафолатланиши;
- 3) фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги, қонун устуворлиги, суд тизимининг фуқаролар ҳуқуқини ҳимояловчи посбонга айланиши;
- 4) фуқароларнинг хусусий ҳаётига давлат томонидан ноқонуний аралашувнинг чекланиши;
- 5) давлат ҳокимияти олдида шахснинг мулкӣ ва иқтисодий мустақиллиги;
- 6) давлат, давлат институтлари ва фуқаролар ҳуқуқнинг тенг субъектлари эканлигидан келиб чиққан ҳолда фуқаролар ҳуқуқларини кафолатлаш ва қонун устуворлигини таъминлаш механизмларининг яратилгани;
- 7) фуқароларнинг ижтимоий ва ихтиёрӣ институтлари шакллангани, уларнинг тўлақонли фаолият юритиши;
- 8) жамиятда юксак маънавий-маданий муҳит шакллангани, шахс қадри, шаъни, ҳурмати асосӣ қадриятларга айлангани.

Ушбу хусусиятлар мутлақ идеал ёки ижтимоий-утопик қарашлар маҳсули эмас, балки мустақиллигимизнинг бугунги кунида давлатимиз белгилаб олган стратегик мақсад, тамойиллар уларни реал воқеликка айлантириш кафолатлари бўлиб хизмат қилмоқда. Ҳозирнинг ўзидаёқ амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ислохотларнинг ҳуқуқий давлат барпо этиш ва ҳуқуқий давлат асосида очик, эркин ва албатта, адолатли жамиятни шакллантиришга қаратилгани фуқаролик жамиятини реал воқеликка айлантирмоқда. Демак, фуқаролик жамияти ижтимоий-утопик модел бўлгани учун эмас, балки тенг ҳуқуқли, эркин ва фаровон ҳаёт, ҳар бир шахсга ўз иқтисодий қобилятини, ижодий кучларини тўла намоён қилиш учун зарур ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий-маданий муҳит яратиб бериши туфайли мафтункордир. Ушбу жамиятни барпо этишнинг шартӣ эса демократик ҳуқуқий давлат кўришдир. Ўзининг сиёсий уюшқоқлиги, институтларининг барқарорлиги, ислохотларни амалга ошириш имкониятларига эга эканлиги, халқ ҳокимияти сифатида умумхалқ манфаатларига хизмат қилиши билан давлат фуқаролик жамияти барпо этиш вазифасини ўз зиммасига олади.

Мустақил давлатимизнинг ўтган ўттиз йил ичида амалга оширган ислохотларни зарурат, ҳуқуқ ва масъулият уйғунлиги нуқтаи назаридан қуйидаги йўналишларда қараш мумкин.

Биринчи йўналиш - давлат ва ижтимоий-сиёсий ҳаёт.

Бу йўналишга давлатимиз ўз мустақиллигини эълон қилиши ва Конституция қабул қилинишидан янги давлат ҳокимияти органлари тизими, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари шакллантирилиши, икки палатали парламент тизимига ўтилишигача бўлган саъй-ҳаракатлар киради.

Маълумки, шўро даврида ҳам "назарий жиҳатдан" миллий республикалар мустақил, суверен эди. Баъзи назариётчилар бу республикалар "ўз суверенитетидан ихтиёрий равишда воз кечган" деган қарашни асослашга ҳам интилганлар. Бу билан, гўё улар тоталитар давлатни ихтиёрий тарзда ташкил этиб, уни қўллаб-қувватлайдилар, демокчи бўлганлар. Ўзбекистон Республикасининг 1990 йил 20 июнда қабул қилган Мустақиллик тўғрисидаги декларацияси ҳақиқий суверенитетга йўл очиб берди. Бу ҳужжат мамлакатимизнинг янги Конституциясини ишлаб чиқишга асос бўлди ва Конституциявий комиссия тузилди.

Конституцияни яратиш ишига бутун ақлий салоҳият жалб этилди, чет мамлакатларнинг конституциялари синчиклаб ўрганилди, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва бошқа халқаро ҳужжатлардаги қоидалар инобатга олинди. Кейин Конституция лойиҳаси умумхалқ муҳокамасига қўйилди ва бу муҳокама давомида 6 мингдан зиёд таклиф, фикр-мулоҳаза билдирилди. Шу тариқа халқимизнинг орзу-умидлари ва хоҳиш-иродасини ифода этган, келажагимизни белгилаб берган ҳужжат — Конституция юзага келди. Шавкат Миромонович айтганидек, “Конституция ва қонун устуворлиги – ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезони” бўлиб хизмат қилади.

Конституцияда мамлакатимизни ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтказишнинг, очиқ фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат қуришнинг асосий тамойиллари белгилаб берилган.

Конституция мамлакатимизда кенг ижтимоий-сиёсий ўзгаришларга йўл очиб берди. Эски ижтимоий-сиёсий тизим ўрнига миллий демократик мақсадларга мос келадиган янги тизимларни, институтларни яратишга киришилди. Бу жараёнлар институционал ёндашувдангина иборат эмас. Давлат учун зарур институтларни ташкил қилиш билан бирга, аслида энг муҳими ҳам шу, уларнинг самарали ишлаш механизмлари ҳам яратилди. Ушбу нуқтада давлатнинг ташкилотчилик функциялари ҳуқуқ, ижтимоий тарбия, маданият,

маънавият соҳалари билан уйғунлашади, муаммолар ва уларнинг ечимларига, ислохотларга кенг қамровлилик бахш этади.

Мустакиллик йилларда мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида эришилган энг катта ютуқлардан бири, шубҳасиз, икки палатали парламент тизимининг шакллантирилганидир. Бу ҳақда куйида кенгроқ тўхталамиз.

Иккинчи йўналиш - давлат ва ижтимоий-иқтисодий ҳаёт. Бу йўналишга хусусий мулкчиликни қўллаб-қувватлаш, кўп укладли иқтисодиётни қарор топтириш, бозор иқтисодиётига ўтишни таъминлаш, фермерликни жорий қилиш, янги солиқ тизимини яратиш кабилар киради. Янги қабул қилинган конституцияда ҳам Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинликлари ва ҳуқуқларини, ҳамда иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий мулк микёсларини кенгайтириш, ернинг хусусий мулк сифатида белгиланиши, шахснинг мавқеи ва ҳуқуқларини мустаҳкамлаш, тадбиркорликка, унинг ривожланишига ҳар томонлама кўмак бериш билан бирга бозор инфратузилмасини кенг ривожлантириш мақсадида давлат бошқаруви ролини чегаралашга асосий эътибор қаратилаяпти.

Иқтисодий ҳаётни жаҳонда тан олинган цивилизацияли муносабатлар асосига қуриш, эркин рақобат ва ижодий мусобақани ишбилармонлик, тадбиркорлик тамойилларига айлантириш зарурат эди. Афсуски, қишлоқ хўжалигидаги самарадорлик давр ва сарфланаётган харажатлар даражасида эмас. Номангул ҳолатларга бутунлай барҳам бериш учун бошқарув соҳасида, авваламбор, самарали ишлайдиган изчил сиёсий тизимни шакллантириш керак. Бу тизим шундай ишлаши керакки, бордию бирор-бир мансабдор шахс давлат сиёсатидан чекиниб, қонунга хилоф ишлар билан шуғулланадиган, ўз манфаатини давлат, халқ манфаатидан устун қўядиган бўлса, у кимлиги, кимнинг қариндоши, қайси раҳбарнинг оғайниси эканидан қатъи назар, муқаррар равишда жазосини олиши шарт. Яъни, бундай жазонинг муқаррарлигини шу одамдан юқори лавозимда ўтирганлар эмас, балки тизимнинг ўзи талаб этиши зарур.

Жамиятда ана шундай қараш, ана шундай тушунча шаклланган тақдирдагина қонунга итоат қилиб яшаш ҳаётий меъёрга айланади, қонун устуворлиги сўзда эмас, амалда таъминланади.

Президентимиз ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг тақдири, ҳаётда нечоғли ўз ифодасини топиши раҳбар ходимларга, уларнинг масъулияти ва ўз ишига қанчалик пухта бўлишига боғлиқ деб кўрсатади. У шундай деб таъкидлайди: ҳар бир раҳбарнинг фаолиятига мана шу икки талабга қай даражада жавоб беришига қараб баҳо берамиз ва хулоса чиқарамиз. Мен бу

икки талабдан биринчисига, яъни масъулият масаласига кўпроқ эътибор бераман. Майли, раҳбарнинг билими етишмасин, уни ўрганса бўлади. Лекин у масъулият ва жавобгарликни унутса, ишда ҳеч қандай силжиш ва ўзгариш бўлмайди.

Хусусий мулкчиликни қўллаб-қувватлашнинг яна бир муҳим воситаси солиқ тизимини яхшилашдир. Ўзбекистонда бу йўналишда кўп хайрли ишлар амалга оширилди. Солиқ турлари камайтирилди, чет эллик сармоядорлар билан ҳамкорликда ташкил этилган ишлаб чиқариш корхоналарига катта солиқ имтиёзлари берилди. Муҳим жиҳати шундаки, мулкдорда мулкка эгаллик ҳиссини уйғотиш ва унинг ҳуқуқларини такомиллаштириш баробарида, давлат ва жамият олдидаги бурчларини теран ҳис қилиши борасида ҳам талай чоратadbирлар кўрилмоқда.

Учинчи йўналиш - давлат ва маънавий-маданий ҳаёт.

Маънавий-маданий ҳаёт ижтимоий тараққиётнинг нафақат пировард натижаси, балки аввало, ислоҳотлар самарадорлигининг барометри, кўрсаткичи ҳамдир. Давлат амалга ошираётган ислоҳотларнинг ижтимоий тараққиёт қонунларига нечоғли мослиги, ислоҳотлар фуқароларнинг, халқнинг маънавий-маданий ҳаётида қанчалик намоён бўлишида акс этади. Демак, давлат ислоҳотларнинг нафақат пировард натижаси, худди шунингдек, ислоҳотлар фуқароларнинг, халқнинг кундалик маънавий-маданий ҳаётида ўзининг аниқ ифодасини топиши учун ҳам масъулдир.

Маънавий-маданий ҳаёт таълим-тарбия, маданий мерос, тарихий тажриба, диний, ахлоқий, маърифий қарашлар, турмуш тарзи, ранг-баранг муносабатлар, илм-фан, халқ байрамлари, сайллари, томошалари ва удумлари, санъат, адабиёт каби соҳаларни ўз ичига қамраб олади. Халқнинг, миллатнинг ўзига хос этник хусусиятлари, жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси ҳам аслида ана шу маънавий-маданий қадриятлар билан ўлчанади.

Мустақиллик йилларида маънавий-маданий масалаларга, айниқса миллий мерос, аجدодларимизнинг тарихий-маданий ва ахлоқий тажрибасини ўрганишга эътибор, қизиқиш кучайди. Президентимиз ва ҳукуматимиз томонидан илгари сурилган инсонпарварлик ғоялари билан йўғрилган концепциялар, баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган таълим-тарбия тизимидаги ислоҳотлар, маънавият ва маърифат марказларининг тузилиши жамиятимиздаги янги маънавий-маданий муҳитни шакллантирди. 2019 йилнинг "Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили", 2020 йилнинг "Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили", 2021 йилнинг эса "Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили"

2022 йил “Инсон кадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили” деб эълон қилиниши давлатимизнинг инсонпарварлик ғояларига таянаётганидан далолат беради.

Мустақиллик йилларида инсонпарварлик ғоялари билан йўғрилган миллий меросга бўлган муносабатни ўзгартириш, уни ўрганиш, тарғиб этиш ва келгуси авлодга етказиш ишлари давлат аҳамиятига молик вазифа даражасига кўтарилишининг ўзи муҳим воқеадир. Инсонпарварлик ғоялари маънавиятнинг бошқа соҳалари сингари авлоддан авлодга ўтиш — ворисийлик асосида тараққий этган. Бундай ворисийлик, давомийлик, узлуксизлик тарихий тараққиётнинг ҳамма даврларига хос бўлиб, ҳозирги мустақиллик шароитида инсонпарварлик ғоялари ривож учун муҳим ва бой манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Тўртинчи йўналиш — давлат ва ижтимоий-ҳуқуқий ҳаёт.

Профессор З.Исломов ўзининг "Ҳуқуқ тушунчаси, моҳияти, ижтимоий вазифаси" асарида таъкидлаганидек, "ҳуқуқ моҳиятига кўра кишиларни, бутун инсоният ҳамжамиятини нормал, тартибли ҳаёт билан таъминлашга даъват этувчи" ҳодисадир. “Ҳар қандай жамиятда унинг аъзолари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш ўша жамият мавжудлигининг шартидир”, деб таъкидлайди [5]. Демак, ҳуқуқ – ижтимоий тараққиётнинг, кишилик жамияти мавжудлигининг шарти, зарурати, асосидир.

Ижтимоий-ҳуқуқий ҳаёт нафақат юридик институтларни, шу билан бирга, шахс, жамият, давлат ҳаётининг ҳуқуқ билан бевосита боғлиқ барча соҳа ва жиҳатларини ўз ичига олади. Меъёрий ҳуқуқ давлат томонидан ўрнатилган тартиб-қоидалар доирасида амал қилади, унга расмийлик хос. Одатий ҳуқуқ, бошқача айтганда, ахлоқ меъёрлари улардан ташқарида бўлади, лекин меъёрий ҳуқуқ билан бирга ижтимоий-ҳуқуқий маконни ташкил этади.

Давлат меъёрий ҳуқуқни яратиш билан чекланиб қололмайди, акс ҳолда, у бошлаган ислоҳотлар кўзланган натижаларга олиб келиши мушкул. Шунинг учун давлат ахлоққа, халқ маданияти ва турмуш тарзига сингиб кетган урф-одатларга ("одатий ҳуқуқ"), яъни ижтимоий меъёрларга ҳам таянади, улар орқали фуқароларни ижтимоий ўзгаришларга жалб этади. Одатий ҳуқуқ энг содда ва оддий, энг оммалашган муносабатларни тартибга солиб боради. Шунинг учун мамлакатимизда адолатли демократик жамиятни шакллантириш жараёнлари барча ижтимоий меъёрлар, айниқса, ҳуқуқий, маънавий (ахлоқий), сиёсий меъёрларга изчил риоя этилишини талаб қилади.

Ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётда қарор топган ушбу "энг содда ва оддий, энг оммалашган муносабатлар"ни ҳисобга олмаслик, уларни нигилистларча инкор этиш тузумни таназзулга олиб келади. Шўро давлати миллатларнинг ана

шундай тарихий-маданий ва ҳуқуқий анъаларини, тажрибасини ҳисобга олмади, тўғрироғи, уларга менсимасдан қаради ва охир-оқибат пароканда бўлди. Шу сабабли ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётда қарор топган анъаналарни ҳисобга олиш нафақат зарурат, балки жамиятда тадрижий ривожланишни, ислоҳотлар самарадорлигини таъминлаш нуқтаи назаридан келгуси авлодлар олдидаги масъулият ҳамдир.

Фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлатда зарурат инсон манфаатлари орқали англанади, ҳуқуқ меъёрлари орқали таъминланади, масъулият орқали эса амалда ўз ифодасини топади. Демак, инсон манфаатларини англатувчи зарурат — субстанция, ҳуқуқ — механизм, масъулият — тўла тадқиқот шартидир. Давлат эса ушбу учликнинг уйғун ҳаракатланишини, уларнинг йўналишига умумхалқ ва умуммиллий тус беришни таъминловчи ижтимоий-сиёсий тизимдаги бош институтдир.

Бу ўринда Президент Ш.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида: “Мустақиллигимизнинг илк даврида қабул қилинган Конституциямиз шахс, жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларда ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар ҳамда уларнинг кафолатларини аниқ-равшан белгилаб берди. Бош қомусимиз, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, юртимиз фуқаролари тенглигининг кафолатланишини эътироф этди ва замонавий демократик тараққиёт учун замин яратди” дейди [4:2]. Ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётнинг савияси жамият аъзоларининг ҳуқуқий маданияти ва шахснинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллик даражаси орқали намоён бўлади. Шахснинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллиги эса турли ҳуқуқбузарликлар унинг бевосита манфаатларига зарар етказишидан ёки етказмаслигидан қатъи назар уларга қарши курашишга тайёрлик даражаси билан ўлчанади. Демак, давлатнинг ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётдаги фаолияти, ҳуқуқ соҳасида амалга ошираётган ислоҳотлари инсонни ҳуқуқбузарликка йўл қўйишдан асраш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлашга қаратилгандир.

Бешинчи йўналиш - давлат ва жамият ҳаёти. Юқоридаги йўналишлар моҳиятан жамият ҳаёти билан чамбарчас боғлиқдир. Уларда жамият ҳаётининг сиёсий, иқтисодий ёки маънавий-маданий соҳалари назарда тутилади. Лекин жамият ҳаётининг давлат фаолияти, у амалга ошираётган ислоҳотлар билан боғлиқ бошқа жиҳатлари ҳам мавжуд. Масалан, ижтимоий демография, этник-ижтимоий муносабатлар, ҳарбий тизим, давлатлараро алоқалар, халқаро терроризмга қарши кураш кабилар шулар жумласидандир. Буларнинг ҳар бири

жамият ҳаётига тааллуқли бўлиб, фақат давлатгина уларни зарур кўлам ва даражада йўлга қўя олади.

Ижтимоий демографияни олайлик. Махсус тадқиқотлар кўрсатадики, ривожланган давлатларда икки-уч киши ишлаб, кундалик ҳаёт кечирса, ўзбек хонадонида бир киши баъзан 6-7 жонни боқади. Мамлакатимизда ишловчидан кўра истеъмолчи кўп. Аҳоли ҳар йили 350-400 минг кишига кўпаймоқда. Бундай демографик ўсиш аҳоли турмуш тарзи ва саломатлигига, оиланинг моддий таъминланганлик даражасига таъсир кўрсатмай қолмайди. Шунинг учун иқтисодий тараққиёт билан демографик ҳолат мутаносиблигини таъминлаб бориш талаб этилади. Давлатимиз аёлларнинг саломатлигини (шу жумладан, репродуктив саломатлигини) яхшилаш, фарзандларнинг ўқиб, таълим-тарбия олиши, соғлом бўлиб вояга етиши учун зарур шарт-шароитни яратиш мақсадида демографик ўсишни маданийлаштириш йўлидан бормоқда.

Давлатнинг жамият ҳаётига аралашувини ёки ўзи маъқул кўрган ислохотларни унга зўрлаб жорий қилишини давлатнинг волюнтаризми, тоталитар бошқарувга мойиллиги, зўравонлиги сифатида тушунмаслик зарур. Давлат жамият ҳаёти учун муҳим бўлган ўзгаришни ижтимоий зарурат сифатида қабул қилади, ушбу заруратни илғайди, унинг ҳаётда ўз ифодасини топиш механизмларини ишлаб чиқади ва бу борадаги бутун масъулиятни ўз зиммасига олади. Алоҳида олинган бирор ташкилот ёки тизим ўзгаришлар зарурлигини сезмаслиги, ҳатто билмаслиги ҳам мумкин. Давлат "ўз назари" уларникидан кенгроқ эканлиги, кўп нарсани билиши, хуллас, ижтимоий заруратни вақтида тўғри пайқаш билан фарқ қилади. Айни шу фазилатлар давлатни ислохотларнинг ташаббускори, бошловчиси сифатида ҳаракат қилишга ундайди.

Олтинчи йўналиш - давлат ва шахс. Ушбу йўналишда инсон манфаатларининг устуворлиги тамойилига таянилади. Мустақиллик йилларида ишлаб чиқилган ва реал воқеликка айланган ички сиёсат том маънода инсон манфаатларига, шахснинг ижодий қобилиятларини ўстиришга, уни ижтимоий борлиқнинг ҳақиқий ижодкорига айлантиришга қаратилгани билан эътиборлидир. Давлатимиз ички сиёсатининг негизи инсон манфаатларига қаратилган, меҳнатни рағбатлантиришнинг кучли механизмига эга бўлган ва аҳолининг ижтимоий ночор қатламларини давлат йўли билан ҳимоя қиладиган бозор иқтисодиётини қуришдан иборатдир. Бозор иқтисодиёти шахснинг ижодий меҳнатини ва интилишларини қўллаб-қувватлайди, чунки унинг ўзи инсон эркин меҳнатининг маҳсулидир. Давлат эса, шахснинг эркин меҳнат қилиши учун зарур ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий шароитни яратади,

жамиятда, ишлаб чиқарувчилар ўртасида ижодий рақобатни қўллаб-қувватлайди.

Шахснинг эркин меҳнат қилиши жамият учун ҳам, шахснинг ўзи учун ҳам бирламчи эҳтиёж, заруратдир. Бироқ бу эҳтиёж, бу зарурат ҳар доим ҳам тўғри англонавермайди, гоҳо улар шахснинг ўз манфаатларини, ўзининг эҳтиёжларини қондириш мақсадида келиб чиқиши мумкин. Ҳаётимизда учраб турадиган порахўрлик, юлғичлик, коррупция каби ғайриижтимоий салбий ҳолатлар шахснинг ўз манфаатларини жамият манфаатларидан устун қўйиши, ўзининг ҳузурини, айш-ишратини ўйлаши, осон обрў ва бойлик орттиришга интилишининг натижаси бўлиб чиқади. Бу эса, ўз навбатида, ҳуқуқий меъёрлар ва қонунларни менсимасликка, жамият, келажак, давлатимиз шунча катта куч ва саъй-ҳаракатлар билан мустаҳкамлашга интилаётган мустақиллик олдидаги масъулиятни унутишга олиб келади. Шунинг учун ҳам Президент Ш.Мирзиёев мамлакатимизда фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат қуриш заруратини нафақат ҳуқуқ, қонун устуворлигини таъминлаш, худди шунингдек, келажак, мустақиллик олдидаги масъулият билан боғлайди. У масъулиятни ислохотларни муваффақиятли амалга ошириш учун давлат ва раҳбар ходимлар олдида қўйиладиган биринчи талаб деб атайди: “Биз бугун ўз олдимизга катта-катта мақсадлар қўйиб, маррани баланд олдик.

Ўзбекистонда демократик ислохотлар муқаррар тус олди ва ҳеч ким, ҳеч қандай куч бизни ўз танлаган йўлимиздан қайтара олмайди. Бу – бугунги ҳаёт, бугунги замон талаби. Бу – кўп миллатли, бағрикенг, меҳнаткаш ва олижаноб халқимизнинг хоҳиш-истаги. Ва биз халқимизнинг туб манфаатлари, унинг эзгу орзу-интилишларини ифода этадиган ана шундай сиёсатни жадал давом эттирамиз. Нафақат давом эттирамиз, балки уни янги, янада юксак босқичга кўтарамиз. Эл-юртимиз, жаҳон ҳамжамияти бизга катта ишонч билан қарамоқда. Ана шу юксак ишончга ҳар томонлама муносиб бўлиб, қатъият билан олға интилиб, кўзлаган улуғ мақсадларимизга биргаликда албатта етамиз”[4].

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Ш.М.Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Қашқадарё” газетаси. 2016 йил 10 декабрь. 8 б.
2. Ш.М.Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. (Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган

- мажлисидаги маърузаси). “Оила даврасида” ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий газета. 8 б.
3. Политология. Зеркало. 1999. Б. 264-287.
  4. Мирзиёев Ш.М. “Миллий тикланишдан-миллий юксариш сари” – 4-том. Тошкент. “Ўзбекистон” – 2020 й. Б.10.
  5. Исломов З. "Ҳуқуқ тушунчаси, моҳияти, ижтимоий вазифаси" Тошкент. 2004.
  6. Мирзиёев Ш.М. [Конституция](#) ва қонун устуворлиги -ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир. "Халқ сўзи", 2019 йил 8 декабрь.
  7. Парсонс Т. Система современных обществ. М.: Аспект-Пресс, 1998.
  8. Ochilova G.A., Ochilov B.A., Aralov M.B. Global environmental policy: problems and solutions. 2020. <https://cyberleninka.ru/article/n/global-environmental-policy-problems-and-solutions/viewer>
  9. Очилова, Г. А. (2022). ЁШЛАР ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАЪНАВИЙ ЭЛИТАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 1288-1294.
  10. Ochilova, G. A. (2020). Philosophical analysis of the development of social consciousness. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*” *PJAEЕ*, 17(7), 2020.
  11. Nurillaevich, O. B., Aralovna, O. G., Shavkatovich, N. K., Khurramovich, M. Y., & Aralovich, O. B. (2022). Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 984-989.
  12. Очилова Г.А., Жумаева Ш.С., Очилов Б.А. Жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожда миллий давлатчилик тафаккурини шакллантириш зарурияти: усул ва воситалари. Халқаро ислом академияси. Илмий таҳлил журнали. Тошкент. 2019 й. 44-бет.